

A „KOMMUNIZMUS MOSTOHAGYERMEKEI”: A MAGYAR KISEBBSÉG ELLENI MEGTORLÁSOK A DÉLVIDÉKEN (A VAJDASÁGBAN) – A KUTATÁS EREDMÉNYEI ÉS KÉRDŐJELEI

The “Stepchildren of Communism”: Retaliation against the Hungarian Minority in Délvidék (Vojvodina) – results and question marks raised by the research

Ez az összetett tanulmány egyszerre több funkciót tölt be. Megkísérli tisztázni a Délvidék és a Vajdaság elnevezések közti terminológiai különbséget, áttekinti a témával foglalkozó szakirodalmat, és összegezi a magyarországi levéltárakban folytatott kutatásokat. Munkájában a szerző arra tesz kísérletet, hogy a rendelkezésére álló levéltári források alapján rekonstruálja: tudott-e Budapest az 1944 őszi lezajló magyarellenes megtorlásokról. Milyen utakon jutott el az információ, mi történt a beérkező információkkal a miniszterelnökség kisebbségi osztályán és a külügyminisztériumban. Arra a kérdésre is keresi a választ, hogy a partizán megtorlásokról szóló hírek miért nem váltottak ki tiltakozást a magyarországi hivatalos körökben és jutottak a szándékos feledésbe merülés sorsára. Az adott helyzetben nyújtott-e, és nyújthatott-e Magyarország a több mint félmillió délvidéki magyarságnak bármilyen védelmet a rájuk zúduló hatalmi represszióval szemben. Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása jelentős hozzájárulás a „nép ellenségeivel” történő leszámolás „valós dimenzióinak” rekonstruálásához.

Kulcsszavak: Vajdaság, Délvidék, áldozatok létszáma, magyar levéltári források, magyar külügyminisztérium, magyarellenes megtorlások, OZNA, hatalmi represszió

Előljáróban rövid magyarázatot fűznék tanulmányom címéhez, pontosabban ahhoz, miért használom magyar történésként a Vajdaság helyett inkább a Délvidék megnevezést, illetve mit takar az egyik, illetve a másik kifejezés. A magyar történelmi és köznyelvi terminológiában a **Délvidék** azokat a területeket jelenti (Horvátország nélkül), amelyeket 1918-ban, illetve 1944-ben Jugoszláviához csatoltak (Horvátország nélkül 20 551 km²), bár **nem egészen azonos** az 1941-ben Magyarországhoz visszakerült déli területekkel. (a Bácska, a baranyai háromszög, a Muraköz és a Murán túli területek, 11 475 km²). E területeken belül, a Bácskában és a Bánátban, a szerbiai (jugoszláviai) magyarság kisebbségtörténetének nem csupán **etnikai „epicentruma”** található, de az őket érintő

politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális események, változások központjai is ezekre a területekre estek. A Délvidék kifejezésnek, különösen a magyar köznyelvben, de a történeti terminológiában is érzelmi töltete is van. A **Vajdaság**, mint ismeretes, a magyarországi szerb nemzetiség 19. századi autonómia törekvéseihez és részleges eredményeihez (az 1849 és 1860 között fennálló szerb Vajdaság) kötődik, és a történeti és köznyelvben a szerb nemzeti azonossághoz fűződő tartalma van. A Vajdaság a három jugoszláv államban, illetve a mai Szerbiában a terület hivatalos elnevezésévé vált, de megtartotta az adott államon belüli autonómia gondolatát, szebb időszakokban az autonómia létező valóságát. A Délvidék használata ebben a történeti közegben negatív, mondjuk ki, magyar nacionalista tartalommal telítődött, nemkívánatos, sőt egyenesen tiltott kifejezéssé vált egészen a legutóbbi időkig.

A jugoszláviai, a vajdasági (és részben a magyar) történetírásban a Délvidék (Vajdaság) 1944 őszi jugoszláv visszafoglalása kapcsán évtizedekig a következő álláspont uralkodott: „*a győzelem mindent igazol*” tételéből kiindulva a politika által szoros pórázon tartott történetírás **letagadta**, egyes esetekben, mint például a németek kitelepítése, szükséges igazságtételként állította be a megtorlásokat. A magyarok vonatkozásában inkább **marginalizálták** a megtorlásokat, így jelent meg a korszakról szóló jugoszláv történeti diskurzusban „*a magyarok elleni kilengések*” eufemisztikus kifejezés. Ez a megközelítés lehetővé tette, hogy átrajzolják, sőt meghamisítsák az új partizán elit hatalomra kerülésének és kisebbségpolitikájának keletkezéstörténetét. E történet szemlélet üzenete az volt, hogy a rendszertől ab ovo idegen a bosszú és a megtorlás, és amennyiben ilyen mégiscsak előfordult, az kizárólag a tényleges háborús bűnösökkel, a „nép ellenségeivel” szembeni igazságos megtorlás volt, és „*Jugoszlávia népeit szolgálta*”.¹ Az 1945 utáni jugoszláv állam, s benne a magyarokkal kapcsolatos kisebbségpolitika keletkezéstörténete tehát „*tiszta fogantatású*”.

A második jugoszláv állam széthullásával párhuzamosan, mintegy ennek reakciójaként, egy ezzel ellentétes álláspont jelent meg: a Tito-korszak Jugoszláviája „*bűnben fogant*”, a kommunista rendszer története az ország népein elkövetett permanens „*hatalmi erőszak*”, a „*társadalom szőnyegbombázásának*” története. A saját identitásukat kereső új államok történészei viktimológiai párbajt vívtak egymással, és komoly erőket mozgósítottak „*a ki szenvedett többet*” historiográfiailag értelmetlen és megválaszolhatatlan kérdésének vizsgálatára. Ekkor, a szerb, a horvát és a szlovén stb. történetírás egymás elleni rekonkistája közepette jelentek meg a vajdasági magyar sajtóban azok az első írások, amelyek az új partizán hatalom ártatlan magyar áldozatainak próbáltak emléket állítani, és a megemlékezés jogát követelték.² Azóta csaknem húsz esztendő telt el. A közös délszláv állam, a közös múlt története, s benne az áldozatokról, a megtorlásokról szóló diskurzus is jórészt szakmai kérdéssé szelődött. Ezt mutatják például a horvát, a szerb, a szlovén, a bosnyák, a macedón stb. történés-

szek témánk szempontjából fontos szakmai konferenciái, amelyeket 1999 óta „*Dijalog povjesničara-istoričara*” néven tartanak, többnyire Zágrábban, ahol a „*Ljudski gubici Hrvatske i Srbije u 20. stoleću*” elnevezésű szekcióban rendszeresen foglalkoznak a vajdasági németek és magyarok elleni megtorlásokkal is.³ A Vajdaság háborús veszteségeit és civil áldozatait kutatja évek óta a Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine határozata lapján létrehozott *Anketni odbor za utvrđivanje o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini*, amelynek munkáját Dragoljub Živković professzor vezeti. Az *Anketni odbor...* által elért tudományos eredményeket egy 2004-ben Újvidéken megtartott nemzetközi tudományos tanácskozáson összegezték, és vaskos kötetben jelentették meg.⁴ A magyar áldozatok vonatkozásában a kötet sajnos nem tartalmaz új eredményeket, a kutatások azonban 2004 után is tovább folytak, ennek összegzése és megjelentetése a közeljövőben várható.

A vajdasági kutatók (akiknek csak kisebb része történész) különösen a magyar áldozatok **létszámának** kérdésére koncentráltak. Nem véletlenül. A kutatásnak ez az iránya egyrészt a korábbi rendszer kisebbségpolitikai konstrukciójával történő szakítást jelentette, és az áldozatok számának a történelmi emlékezetben nagyon eltérő módon rögzült pontosítását szolgálta. A 90-es években megjelent vajdasági magyar munkák főként a halotti anyakönyvek és a visszaemlékezések forrásbázisán alapultak. Az eredmények elismerésre méltóak voltak, a kutatások ugyanakkor egy bizonyos ponton túl már nem hoztak új eredményeket. Ma már világos, hogy továbblépni csak a korabeli források, különösen a belügyi, az OZNA- és pártiratok szisztematikus feltárásával, elemzésével lehet. E levéltári anyagok kutatása azonban, különösen az OZNA-iratoké, Szerbiában ma még mindig komoly akadályokba ütközik.

Történészek között, de különösen a közvéleményben sokáig tartotta magát az a nézet, hogy a kivégzettekről nem készültek feljegyzések, listák, az ártatlan áldozatok létszámának megállapítása tehát már-már reménytelen. Ezt a mítoszt törte meg Aleksandar Kasaš újvidéki történész 1996-ban megjelent könyve, illetve a vajdasági levéltárakból előkerült helyi kivégzési (likvidálási) listák.⁵ Ezek a kutatások megerősítették, hogy a második világháború végén, illetve a háború után a partizán hatalom rendszeresen készített jelentéseket a letartóztatásokról, a fogva tartottakról és kivégzettekről, a táborok létszámáról, a kitelepítésekről, a bírósági eljárásokról stb. A vajdasági emberveszteségek szempontjából is releváns, ám a kutatásokat korántsem lezáró OZNA-iratok, katonai és belügyi források jelentek meg pár évvel ezelőtt Horvátországban, Slavonski Brodban *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946: dokumenti. Knjiga 1–2.* címmel.⁶ Sajnos a szerbiai levéltárak OZNA-irataiból hasonló forrásközlés mindmáig nem jelent meg, az anyag kutathatósága mindmáig nehézkes.

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy a rendelkezésemre álló **magyar levéltári források alapján** rekonstruáljam: tudott-e Budapest az 1944

őszi magyarellenes megtorlásokról, ha igen, az erről szóló hírek hogyan, kik által, milyen csatornákon keresztül jutottak el hozzájuk és mit tartalmaztak. Mi történt a beérkező információkkal a hivatali bürokrácia útvesztőiben, azaz adott esetben főként a miniszterelnökség kisebbségi osztályán és a külügyminisztériumban. Nem kerülhetem meg annak a kérdésnek a rövid elemzését sem, milyen helyet foglalt el Jugoszlávia a magyar kormány békeelőkészítő törekvéseiben és általában külpolitikai törekvéseiben. Igyekszem kitérni arra is, miért nem váltottak ki tiltakozást a partizán megtorlásokról szóló hírek Budapesten, miért igyekeztek már-már szándékosan „elfeledkezni” róla. Nyújtott-e, nyújthatott-e az adott helyzetben Magyarország az ismét kisebbségi sorsba került több mint félmillió délvidéki magyarságnak bármilyen védelmet a rájuk zúduló hatalmi represszióval szemben? Ha igen, milyen kérdésekben emelte fel a szavát és milyen eredménnyel.

Mint ismeretes, a háború után Jugoszlávia és Magyarország nemzetközi helyzete, külpolitikai lehetőségei nagyon eltérőek voltak. Magyarország vesztes ország volt, és a vádlottak padjára ültették, korlátozták szuverenitását. Jugoszlávia a győztesek oldalán került ki a háborúból, Tito a partizánhadserg élén sikeresen újraegyesítette a háború során szétvert államot, a németek és egyéb megszállók ellen folytatott függetlenségi harc pedig legitímálta az ország ekkor már egyértelműen kommunista berendezkedését. A két ország eltérő nemzetközi státusát és külpolitikai mozgásterét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Magyarország 1945 és 1947 között katonailag megszállt ország volt, a békeszerződés megkötéséig korlátozták szuverenitását, nemzetközi ellenőrzés alatt állt, amelyet a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) gyakorolt. A SZEB ellenőrizte Magyarország egész bel- és külpolitikáját, vasúthálózatát, légtérét, gazdaságát. A szovjetek, az angolok és az amerikaiak mellett Jugoszlávia (és Csehszlovákia) a SZEB mellett működő jóvátételi albizottság tagjaként 20 tagú misszióval képviseltette magát a magyarországi SZEB-ben.⁷ Ebben az alá-fölé rendeltségi, vesztes-győztes helyzetben indultak el a második világháború utáni magyar–jugoszláv kapcsolatok. Ezeket a kapcsolatokat eleve megterhelték a közelmúlt eseményei, a Délvidék Magyarországhoz csatolása, az 1942-es délbácskai és újvidéki razziaik pedig végletesen kiélezték a magyarok és szerbek viszonyát, és súlyosan megterhelték a két ország viszonyát.

A partizánok délvidéki kegyetlenkedéseiről szóló első hírek még a háborús összeomlás előtt, a Lakatos-kormány idején, 1944. augusztus 31-én érkeztek a miniszterelnökség II. kisebbségi osztályára az akkor már felbomlóban lévő, de még működőképes délvidéki magyar közigazgatási apparátustól. Az első ismert jelentés a muraközi csendőrségtől, illetve Nagy Iván országgyűlési képviselőtől érkezett.⁸ A komoly politikai pályát befutó hajdani zágrábi diákvezér, Nagy Iván a Csáktornyán élő Lajkó Rózsi 1944. augusztus 7-én kelt eredeti levelét juttatta el a minisztériumba, amelyben az asszony Doroszlón élő testvérének írta meg

apjuk halálának körülményeit. A megrendítő levél szerint 1944. július 23-án éjjel partizánok törtek be a faluba, összeszedtek 68 embert, kihajtották őket a falu szélére, egy mocsaras részhez, az idősebbeket ott agyonlőtték, köztük a Lajkó testvérek édesapját is. Az erős tájszólással és helyesírási hibákkal íródott levélből mai köznyelvi szöveggé átírva idézek: „...és dalolni kellett nekik, és ütötték, szurkálták, fejbe lövöldözték őket, és a bozótban összekötve benne hagyták, még pedig éltek, akkor meg úgy fulladtak meg (...), több halott nem volt, csak ezek az öregebb emberek, de nem tudjuk, miért kellett így csinálni. Kedves öcsém, mi árvák vagyunk, nekünk jó apánk nincs, a gyász a szívünkön.” A csendőrség központi nyomozó parancsnoksága ugyanerről az eseményről így számolt be: július 30-án Csáktornyára 50 fős partizánegység tört be, 53 jómódú magyart összeszedtek (az áldozatok száma nem azonos, de nagyságrendileg nem tér el egymástól – S. E.), elvitték lovaikat és egyéb vagyontárgyaikat, a rokonok később 37 áldozat holttestét találták meg a közeli erdőben. A kisebbségi osztály az ügy kapcsán a szokásos szolgálati úton arra kérte a külügyminisztert, hogy „*méltóztassék a független horvát állam kormányánál szót emelni a horvátországi magyarság élete és vagyona ellen utóbbi időben mind sűrűbben megisméltendő partizán támadások miatt...*” Kérték egyúttal a külügyminisztert, ha ezek az atrocitások tovább folytatódnak, „*tegyen haladéktalanul intézkedést a község magyar lakosságának Magyarországra való költöztetése érdekében*”.⁹ A kisebbségi osztály tehát, a korabeli politikai gyakorlatnak megfelelően, külpolitikai síkra terelte a kérdést, és a magyar és a horvát kormány között ekkor érvényben lévő áttelepítési szerződést próbálta volna felhasználni a horvátországi magyarok védelmében. Az összeomló magyar közigazgatás és a végnapjait élő usztasa rezsim azonban már nem volt képes érvényt szerezni ennek az elképzelésnek.¹⁰

A Horthy-rendszer összeomlása után, a Debreceni Ideiglenes Kormány számára készített, általunk ismert első jelentés a megtorlásokról 1945. január 16-án készült. Kutatásaim során összesen hét, 1945, 1946 folyamán keletkezett olyan iratot találtam, amelyekben magánszemélyek, egyházi méltóságok, vagy valamelyik kormányzati szerv, többnyire a kisebbségi osztály a megtorlásokra hívta fel a külügyminiszter, vagy éppen a miniszterelnök figyelmét. Ezekben a forrásokban jelentek meg az **áldozatok számára** vonatkozó első **becslések** is, amelyek aztán különféle csatornákon keresztül rögzültek a magyar köztudatban.

A legkorábbi jelentés névtelen írója a Bácskából szökött át, s mint írja, „*a magyarok sorsa a megszállás első heteiben a kényszermunka (1883–1929-ig született férfiak, sőt nők is tömegesen), a súlyosabb esetekben nagyarányú lemészároltatás (lásd a vonatkozó jelentést) esetleg az anyagi kiraboltság és erkölcsi tönkretétel (magyar nők megbecstelenítése) volt*”.¹¹ Sajnos a jelentés nincs az iratok között, így nem tudjuk, hány kivégzetről értesült először az Ideiglenes

Kormány. 1945. július végén megérkezett a külügyminisztériumba a partizánok által kivégzett, illetve fogva tartott katolikus papok névsora is. A lista 22 nevet tartalmazott, közülük 13-ról már ekkor biztosan tudták, hogy megölték őket.¹² Minden bizonnyal ezek a hírek Mindszenty József hercegprímáson keresztül jutottak el a kormányhoz, mint ahogyan a hercegprímás küldte el 1946. július 17-én Gyöngyösi János külügyminiszternek azt a hozzá délvidéki menekültek által eljuttatott beszámolót is, amelyben a feljegyzés ismeretlen szerzői drámai módon ecsetelték a jugoszláviai magyarok helyzetét, illetve azért bírálták a magyar kormány békeelképzeléseit, mert nem akarnak területi követeléseket támasztani Jugoszláviával szemben. Közismert, hogy Mindszenty 1945 októberében drámai hangú pásztorlevélben tiltakozott a szlovákiai magyarok, valamint a magyarországi németek kitelepítése ellen, a jugoszláviai magyarok kapcsán azonban elégségesnek tartotta eljuttatni a kormányhoz a hozzá intézett jelentéseket, amelyekhez mindössze egy meglehetősen rövid és semleges hangú kísérőlevelet mellékelte csupán.¹³ E feljegyzés készítői 50–60 ezerre becsülték az áldozatok számát. Egy korábban, 1945. október 16-án a külügyminisztérium számára békeelőkészítés céljából készített elemzés 40 ezerre tette az áldozatok számát, egy novemberben készült iratban pedig azt olvashatjuk, hogy „*állítólag*” 20 ezer magyart végeztek ki a partizánok.

A miniszterelnökségen keresztül a külügyminisztériumba 1946 nyarán eljuttatott „*Magyar sors a Délvidéken*”, illetve „*A Jugoszláviában élő magyarság helyzete igaz megvilágításban*” című anonim jelentések készítői 50 ezerre tették a kivégzett magyarok számát, és 30 ezer deportáltról tudósítottak. Külön is utaltak a bezdáni magyarok kivégzésére, Csurog és Zsablya magyar lakosságának deportálására, és Reök Antal volt szabadkai főispán tragikus halálára. Hírt hoztak a vrdniki bányában szabotázs vádjával kivégzett magyarokról, és megemlézték a hírhedt „rabszolgapiacot” is. Az iratokat a külügyminisztériumból Rex József délszláv referens, későbbi belgrádi követségi titkár a következő megjegyzéssel küldte át a miniszterelnökségre: „*Mindent összevetve a magyarság helyzete Jugoszláviában nem fényes, de számításba kell venni, hogy sokkal rosszabb is lehetett volna.*” Egy későbbi, 1946. október 20-án Nagy Ferenc miniszterelnök számára készített feljegyzés 30–35 ezer áldozatról tesz említést.¹⁴ Az iratokban semmiféle utalást nem találtunk arra vonatkozóan, milyen információk alapján készültek ezek a jelentések, kik készítették, illetve kik juttatták át őket a szigorúan lezárt határokon.

Az eddig idézett dokumentumok tehát egyértelműen azt bizonyítják, hogy a magyar kormányok kezdettől fogva tudtak a magyarellenes megtorlásokról, a kivégzésekről, a táborokról, a kitelepítésekről, a kényszermunkáról és kényszertoborzásokról, a kitoloncolásokról. Az áldozatok számáról ugyanakkor csak nehezen ellenőrizhető becslések jutottak el hozzájuk, ezek a számok, mint láttuk, 60 és 20 ezer között mozogtak.

A megtorlásokról szóló hírek eljutottak a SZEB angol és az amerikai delegációjához is. Mint egy ezzel kapcsolatban nemrég előkerült iratban olvashatjuk, az angolok és az amerikaiak több alkalommal is érdeklődtek a kérdésről a magyar külügyminisztérium tisztviselőinél, akik minden alkalommal azt válaszolták, hogy „*hivatalosan*” nincs értesülésük a megtorlásokról, és az ezzel kapcsolatos értesülések „*légből kaptak*”. A külügyminisztériumot egy 1945 júniusában „*igen baráti hangnemben*” folytatott beszélgetés során a SZEB jugoszláv delegátusának gazdasági vezetője, Gavrilović egyenesen arról biztosította, hogy „*a Bácskában semmiféle magyar üldözés nincs és nem volt*”. Mint mondta: „*csak két községből, Csurogról és Zsablyáról utasítottak ki tömegesen magyarokat, innen is azonban saját érdekükben, az ismeretes újvidéki eseményekből kifolyólag. Nyugat-Bácska, Hódság, stb. svábok által elhagyott részeibe csoportosítják a magyarokat. Óbecsén, stb. például voltak népbírószági tárgyalások és ennek folyamánaképpen tényleg voltak kivégzések is, de csak olyan esetekben, ahol rablás, vagy gyilkolás, vagy az újvidéki eseményekben való részvétel bebizonyosult.*” Majd nyomatékosan még hozzátette: „*a magyaroknak nagy szerencséje, hogy Tito került hatalomra, különben rettenetes lett volna az újvidéki események miatt való visszahatás és bosszú. A magyaroknak egyáltalában igen jó sorsuk van...*”¹⁵

Pár évvel ezelőtt látott napvilágot az a dokumentumkötet, amely a Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945 és 1947 között keletkezett jegyzőkönyveit tartalmazza¹⁶. E források arról tanúskodnak, hogy a megtorlások nem szerepeltek a SZEB üléseinek napirendjei között, habár, mint láttuk, az angol és amerikai delegátusoknak voltak ezzel kapcsolatos információik.

A magyarok elleni megtorlásról nemcsak a hivatalos körök szereztek tudomást, de a rokonokon, ismerősökön keresztül a szélesebb közvélemény is azonnal tudomást szerzett róla. Erre utal például Sulyok Dezső volt kisgazdapárti képviselő az emigrációban írt visszaemlékezésében, és említést tesz róla naplójában Grósz József kalocsai érsek is. Illyés Gyula író 1945. május 27-én azt jegyezte fel naplójába, hogy 30 ezer magyart öltek meg a Délvidéken, június 5-én pedig arról ír, hogy legutóbb már 40 ezer áldozatról hallott.¹⁷ A kérdés a korabeli magyar sajtóban tabu témának számított.

A mai magyar közvéleményben Cseres Tibor *Vérbosszú a Bácskában* c. munkája révén a 40 ezres szám rögzült, annak ellenére, hogy nem sokkal a könyv megjelenése után, az Írószövetség lapjában, a *Magyar Naplóban* írott tanulmányomban már felhívtam a figyelmet az általa közölt adatok pontatlanságára és bizonytalanságára.¹⁸ Mivel Cseres könyvét a világ több nyelvére, köztük angolra és horvátira is lefordították, így nemzetközileg is ez a szám rögzült. A vajdasági magyar nyelvű irodalom ugyanakkor ezt a számot kezdettől fogva túlzásnak tartotta.

A közvetlenül a kivégzések után készült becsléseket nem azért idéztem fel, mert úgy gondolom, hogy közelebb visznek bennünket az áldozatok számának pontosításához. Mindössze azt kívántam dokumentálni, hogy a magyar kormányoknak kezdettől fogva tudomásuk volt a megtorlás tömeges méreteiről, még akkor is, ha tudták, hogy a rendelkezésükre álló számok csupán becsléseken alapulnak. Az áldozatok számára vonatkozó erőteljesen túlzó hírek ellenőrzését megnehezítette, már-már lehetetlenné tette, hogy Jugoszlávia igyekezett hermetikusan lezárni határait, a két ország között még nem álltak helyre a diplomáciai kapcsolatok, Belgrádban nem működött magyar követség, így hivatalos magyarázatot sem kérhettek a jugoszláv kormánytól a megtorlások kapcsán. Ha a SZEB jugoszláv delegátusának valamelyik tagja, mint láttuk, hajlandó volt „jóindulatúan” válaszolni az ezzel kapcsolatos informális kérdésekre, a magyarokkal szemben alkalmazott tömeges megtorlás tényét letagadták, illetve a háborús bűnösökkel szemben alkalmazott igazságos büntetésként állították be.

Amikor 1945. január 20-án Magyarország aláírta Moszkvában a fegyverszüneti megállapodást, és formailag is kezdetét vette az 1945 utáni magyar állam története, szomszédjaival együtt a szovjet érdekszférába került. Tehát nemcsak arról volt szó, hogy Magyarország szuverenitása, történelme során egyébként nem először, erősen korlátozott volt, hanem arról is, hogy az a nagyhatalom, amely meghatározta Magyarország külpolitikai mozgásterét, struktúrájánál fogva eleve érzéketlen volt a kisebbségi kérdés iránt, ezért szóba sem jöhetett kisebbségvédő partnerként. Magyarország 1945 utáni határai lényegében megegyeztek a Trianonban megállapított határaival, így a nyelvi, etnikai és a politikai határai közötti diszharmónia nem szűnt meg. A revízió kudarcának megítélése azonban alapvetően más volt a magyar politikai pártok között, mint a két világháború között, erőteljesen megcsappant a revízióba vetett hit. A változás lényegét röviden így lehetne összefoglalni: a Kisgazdapárt reménykedett a nyelvi és politikai határok méltányos rendezésében, amit a határtól távolabb élő magyarok esetében autonómiák egészítettek volna ki. A kommunisták és a szociáldemokraták elvetették a nyelvi, etnikai revízió minden formáját, és nem tulajdonítottak jelentőséget a kollektív jogokra épülő kisebbségvédelemnek sem, és úgy gondolták, hogy a kisebbségi magyarok problémáját majd automatikusan megoldja a szomszédos országokban lezajló társadalmi forradalom. (Erdély kérdésében a kommunisták módosították álláspontjukat.) A politikai pártok között a békeelőkészítés során alkalmazandó stratégia kérdésében ugyan kemény vitákra került sor, elsősorban a magyar–szlovák határ kérdésében, de már kezdettől fogva egyetértettek abban, hogy **felesleges és értelmetlen bármiféle határkiigazítási igénnyel fellépni Jugoszláviával szemben.**¹⁹ Még mielőtt az 1946. március 6-ai pártközi értekezleten megállapodásra jutottak volna a határkérdésben, a miniszterelnökség kisebbségi osztályának értelmezésében, jórészt Csuka János²⁰ délszláv referens elemzései nyomán, dominánssá vált az a

nézet, hogy a jugoszláviai magyarok helyzete igen „örvendetesen” alakul, és ez lehetővé teszi azt, hogy „nemzetiségpolitikai szempontból is a legszívélyesebb relációk fognak bennünket egymáshoz fűzni”. Ezzel a jugoszláviai magyarok kérdését végképp levették a békeelőkészítés napirendjéről. Mérvadó, általános véleményként terjedt el hivatalos körökben, amit Gavrilović is sugallt: „*hogya nem a partizánok, hanem történetesen a csetnikek kerekednek felül, akkor a magyarságnak ma hirdondója se maradt volna*”.²¹

A kivégzések miatti kormányzati tiltakozások hiányát a magam részéről főként két okra vezetem vissza: az egyik ok kétségtelenül az 1942-es razzia miatt érzett lelkiismeret-furdalás, a másik egy józan, racionális megfontolás volt. Budapest úgy ítélte meg, hogy a közelgő béketárgyalásokon szomszédai közül egyedül Jugoszlávia jóindulatára számíthat. Felvetődött az az ötlet is, hogy Magyarország külföldi megítélésének javítása érdekében „játsszák újra” a Horthy Miklós kormányzó által a Feketehalmy-Czeidner Ferenc és társai ellen indított pert, és adják ki angolul az 1943/44-es per anyagát.²² Ries István szociáldemokrata igazságügyi miniszter azonban az ötletet kivihetetlennek tartotta. Véleménye szerint ez ellentétben állna a fegyverszüneti egyezményben a háborús bűnösök kiadatására vonatkozó előírásokkal, és olyan benyomást keltene Jugoszláviában, „*mintha Magyarország a bűnözőket a bűncselekmény elkövetésének helye szerint illetékes jugoszláv népbíróság hatásköre alól ki akarná vonni*”.²³ A külpolitikai önkorlátozás példájaként említhetném a minisztertanács 1945. április 25-ei ülését. Ebben az időben több mint 10 000 csángót és magyart tettek át ismét a határon a jugoszláv hatóságok, ezért Erdei Ferenc belügyminiszter felvetette, hogy mivel a jugoszlávok a magyarokat „*népi elkeseredéssel kezelik*”, Magyarországnak erre „*népi önvédelemmel*” kellene válaszolnia. Erre azért volna szükség, érvelt Erdei, mivel Jugoszlávia „*legfőkényesebb helyzetben van velünk szemben*”. Míg Gyöngyösi János külügyminiszter támogatta Erdei javaslatát, és azt mondta, hogy „*valamit tenni kell*”, Nagy Imre földművelődésügyi miniszter azzal hátrította el a javaslatot, hogy „*a népi önvédelem csak újabb retorziókra vezethet, nekünk pedig csak az a mód áll rendelkezésünkre, hogy igazi demokratikus úton haladva ezzel szerezzünk idővel elégtételt magunknak*”. Ez volt egyébként az egyetlen minisztertanácsi ülés, ahol felvetődött a délvidéki magyarok érdekében teendő kormányzati lépések gondolata, de mint láttuk, nem a kivégzések, hanem a kitelepítések miatt.²⁴

Mikor 1946 júliusában Párizsban megkezdődtek a béketárgyalások, Budapesten már a nemzetiségi kérdést példaszerűen megoldó Jugoszlávia képe uralta a politikai teret. Ez a kép majd csak két évvel később, egy előre nem látható esemény, a Sztálin–Tito összetűzés hatására tört darabokra. A kisebbségi kártyát azonban még ekkor sem játszotta ki Magyarország Jugoszlávia ellen.

A tömeges kivégzések miatt tehát, mint láttuk, a magyar kormány nem tiltakozott, az internálások miatt azonban Gyöngyösi János külügyminiszter

már 1945. szeptember 17-én szót emelt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jugoszláv missziójának vezetőjénél, Obrad Cicmil ezredesnél. Gyöngyösi arra kérte Cicmilt, hogy a hadifoglyok mellett bocsássák szabadon „*azokat a civileket is, akik nem háborús bűnösök*”, amire a jugoszláv fél ígéretet is tett.²⁵ A magyarságot ért megtorlások elleni kormányzati fellépések közé tartozik a 42, menekülés közben jugoszláv fogságba esett hadikligereti székely telepes ügye is, akiről sokáig úgy tudtuk, hogy még 1945-ben Szabadkán agyonlőtték őket. Az időközben előkerült levéltári iratok szerint a magyar kormány 1946 szeptemberében érdeklődött irántuk a SZEB jugoszláv missziójánál, és a jugoszlávok információja szerint többségük ekkor még életben volt, kényszermunkásként a bori rézbányában dolgoztak.²⁶

Végül néhány szót szeretnék szólni a **kiutasításokról**. A Magyarországgal 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény előírta, hogy az 1941 áprilisa után a Délvidékre betelepültek el kell hagyják Jugoszláviát, és ezzel legálissá váltak az 1944 vége óta tartó kiutasítások. 1944 és 1946 között csaknem **kétszer annyi** magyart utasítottak ki, vagy menekült el Jugoszláviából, mint 1918 után, létszámuk magyar adatok szerint **84 800 fő** volt. A kiutasítottak között tömegesen voltak ún. őslakosok is, és a kiutasításokat embertelen körülmények között hajtották végre. A „*kiutasítások embertelen módja*” ellen a magyar kormány számos esetben tiltakozott a SZEB jugoszláv missziójánál, és kérte a kiutasítások felfüggesztését. 1946. június 8-án a jugoszláv kormányhoz intézett jegyzékben például azt kérték, hogy azok a bácskai magyarok, akik az „*egyoldalú propaganda, megfélemlítés és ijedség következtében*” elhagyták szülőföldjüket, és „*a jugoszláv állam érdekei ellen nem vétettek*”, visszatérhessenek elhagyott otthonaikba. A jegyzéket a jugoszlávok válasza sem méltatták.²⁷ A jugoszláv misszió tagjai egy beszélgetés során így foglalták össze álláspontjukat: „*A magyar fasiszta tisztviselők sok bajt zúdítottak a jugoszláv lakosságra. Sok jugoszlávot internáltak és vagyonaikat szétzúzták. A leküldött magyar fasiszta tisztviselők rendszerint egy kofferral érkeztek ... és meggazdagodtak. Jugoszláviának Magyarországgal szemben általában követelni valója van, nem pedig adnivalója, áll ez annál inkább, mivel a különböző internálótáborokból visszatérő jugoszláv demokratákat széthurcolt vagyonaikért valamilyen kártalanítani kell.*”²⁸ Ez világos beszéd volt.

A magyar kormánynak sok gondot okozott a Jugoszláviából átdobott és a magyar–jugoszláv határ közelében magukra hagyott németek sokezres tömege. 1945 júniusában például mintegy háromezer németet tettek át Kelebiánál a határon, akiket a magyar hatóságok nem akartak átvenni. A szállítmány parancsnoka ezért azzal fenyegetőzött, ha nem engedik be őket Magyarország területére, „*a határ mentén felállítják és lelövik őket*”.²⁹ A Nagyszéksós melletti határállomáson 1945. augusztus 2-án felvett jegyzőkönyv tanúsága szerint „*egy körülbelül 150 főből álló partizán a járőrre géppisztolyt fogott és a híd két oldalán golyó-*

szórót és géppuskát helyeztek el. A svábok háta mögött lévő partizánok fegyverrel magyar területre kergették át a 157 főnyi sváb csoportot”. Amikor a magyar határőr százados a SZEB utasítására hivatkozva megtagadta átvételüket, a szerb századparancsnok azt válaszolta, „*hogya kell, harc árán is megakadályozza a svábok visszatételét, neki nem parancsol az orosz, mert az orosz senki, mert neki csak Tito parancsol, és ha kell, az oroszokat is kiveri a Tisza vonaláig*”. Majd a nyomaték kedvéért még hozzátette: „*ha még sok a beszéd, félórán belül Rőszkén lesznek és 2 órán belül Szeged (harc árán) és a Duna–Tisza vonala lesz a határ*”.³⁰ 1946. január közepén négyezer németet szállítottak át Magyarországra területén azzal a céllal, hogy átdobják őket Ausztriába. Az osztrák hatóságok azonban a szállítmányt nem voltak hajlandók átvenni, a jugoszlávok sem vették vissza őket, így mintegy 1800 fő a murakeresztúri vasútállomáson rekedt, tifusz és vérhasjárvány tizedelte őket az elégtelen táplálkozás és az elemi higiénia ellátás hiánya miatt.³¹

Mint láttuk, 1944 és 1947 között a korlátozott szuverenitással rendelkező Magyarország a minimálisnál is kisebb befolyást tudott gyakorolni a vajdasági magyarok sorsának alakulására, Jugoszlávia pedig eleinte inkább kivetni, mint befogadni készült az „*idegen szöveget*”.

A partizán megtorlások magyar áldozatainak pontos számát ma sem tudjuk, az újabb magyar nyelvű szakirodalmi **becslések** a 15–20 ezer között mozognak.³² A horvát és a szerb történetírás ugyanakkor már túllépett a bizonytalan becsléseken, és megpróbálnak a korabeli források alapján válaszolni a kérdésre. Egyelőre azonban még több a kérdőjel, mint a biztos tudás. Van például olyan 1946-os vajdasági OZNA-jelentés, amely a „likvidált” magyarok számát 1776 főben állapítja meg. Az iratból azonban nem derül ki, hogy milyen időszakra vonatkozik a jelentés, így a történészek joggal óvakodnak ezt a számot hitelesnek elfogadni.³³ A jugoszlávai kisebbségek történetéről pár éve fontos monográfiát közlő Zoran D. Janjetović belgrádi történész például egy magyarul is olvasható tanulmányában azt írja, „nehéz elhinnünk”, hogy az ártatlanul kivégzett magyarok száma meghaladta a „főbűnös”, kollektív bűnösnek nyilvánított kivégzett németek számát, ami bizonyítottan 10 ezer körül mozgott (a táborokban ennek a többszöröse, mintegy 50–60 ezer német pusztult el éhség és járványok következtében).³⁴ A második világháború alatti és utáni partizán megtorlásokról pár évvel ezelőtt Michael Portmann német történész jelentetett meg egy tanulmányt a belgrádi Újkortörténeti Intézet folyóiratában, a *Tokovi istrorije*-ben.³⁵ Ő Aleksandar Kasaš újvidéki professzor *Mađari u Vojvodini 1941–1946* (Novi Sad, 1996.) c. munkájának ezzel kapcsolatos adatait tartja hitelesnek – aki korabeli OZNA-források alapján a kivégzett magyarok számát 5 ezerre teszi, míg a táborokat megjárt magyarok száma szerinte 30 ezer fő volt.³⁶ (1945 májusában a 75 128 német mellett már csak 3779 magyart tartottak fogva az internáló táborokban.)³⁷

A lassan két évtizedes múltra visszanyúló kutatások tehát még sok kérdésre nem adtak választ. Mint láttuk, mindmáig nem ismerjük a megtorlás magyar áldozatainak akárcsak megközelítően pontos számát, lassan mégis feltárulnak a társadalom „szőnyegbombázásának” valós dimenziói, a „nép ellenségeivel” történő leszámolás változatos formái, ennek bel- és külpolitikai összefüggései, Budapest ezzel kapcsolatos politikája stb. Vagyis egyre többet tudunk arról a fontos kérdésről, milyen árat fizetett a délvidéki magyarság azért, hogy a második világháború után szülőföldjén maradjon, hívják ezt a szülőföldet akár Délvidéknek, avagy Vajdaságnak.

* *A szerzőnek a Vajdasági Művészeti és Tudományos Akadémia felkérésére készült, szerbül Odmazda protiv Mađara i politika mađarskih vlada u periodu od 1944. do 1947. godine címen megjelenő tanulmánya bővített, kiegészített változata.*

JEGYZETEK

- ¹ A „nép ellensége” fogalmának korabeli hivatalos értelmezését tárgyalja **Momčilo Mitrović**: Narodni i državni neprijatelji u Srbiji posle Drugog svetskog rata. In.: **Hans Georg Fleck, Igor Graovac** (red.): Dijalog povjesničara – istoričara 4. Zagreb, 2002. 249–266.
- ² Lásd **Matuska Márton** cikksorozatát a *Magyar Szó* 1990-es évfolyamában, illetve a VMDK-nak a Vajdasági és a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia elnökéhez intézett felhívását a *Magyar Szó* 1990. április 20-ai számában. Mint a felhívásban olvashatjuk: „elérkezett az az idő, amikor tudományos módszerekkel kell kivizsgálni a vajdasági történéseket a megszállás alatt és közvetlenül a felszabadulás után”.
- ³ Lásd különösen **Zoran D. Janjetović**: Neslovenske nacionalne manjine u Vojvodini krajem Drugog svetskog rata. In: **Hans Georg Fleck, Igor Graovac** (red.): Dijalog povjesničara – istoričara 3. Zagreb, 2001. 389–401. **Dragan Cvetković**: Ljudski gubici Vojvodine u Drugome svetskom ratu. In.: uo. 9. Zagreb, 2005. 489–508. **Vladimir Geiger**: Sudbina njemačke manjine u Jugoslaviji potkraj i nakon Drugoga svetskog rata u hrvatskim udžbenicima povijesti. In.: uo. 5. Zagreb, 2001. 517–530. **Vladimir Geiger**: Logor Krndija (1945–1946) Izvori i literature. In.: uo. 7. Zagreb, 2003. 473–492. **Jovan Mirković**: Žrtve Vojvodine u logorima 1941–1945. prema do sada izvršenoj reviziji popisa iz 1964. godine. In.: uo. 9. Zagreb, 2004. 509–530.
- ⁴ **Dragoljub Živković, Mihajlo Micić, Milan Djundjerski, Djordje Spernjak, Nenad Maurić** (redakcija): Međunarodni naučni skup Istina... Zbornik radova. Septembar 2004. Anketni odbor za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini. Skupština APV, Novi Sad, 2005.
- ⁵ **Aleksandar Kasaš**: Mađari u Vojvodini. Novi Sad, 1996. Lásd különösen a 156–184. oldalakat. **Matuska Márton** Számvetés c. historiográfiai összefoglalója részletesen elemzi a vajdasági magyar nyelvű irodalom idevágó eredményeit. <http://www.hunsor.se/hhrw> Lásd még **Enikő A. Sajti**: Hungarians in the Voivodina 1918–1947. Columbia University Press, New York, 2003. 433–460.
- ⁶ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti. Priredili: **Zdravko Dizdar, Vladimir Geiger, Milan Pojić, Mate Rupić**. Slavonski Brod, 2005. **Vladimir Geiger** (red.): Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946: dokumenti. Knjiga 2. Slavonija, Srijem i Baranja. Slavonski Brod, 2006.

- ⁷ A jugoszláv SZEB-delegáció vezetője Obrad Cicmil ezredes volt. Csak összehasonlításként: a szovjet misszió létszáma 800 fő volt, a britek 300 fővel, az USA pedig 130 fővel képviseltette magát. A SZEB teljes ellátása a magyar államot terhelte. A SZEB magyarországi tevékenységét részletesen tárgyalja **Földesi Margit**: A megszállók szabadsága: a hadiszákmányról, a jóvátételről, a Szövetséges Ellenőrző Bizottságról Magyarországon. Napvilág Kiadó, Budapest, 2002.
- ⁸ Magyar Országos Levéltár (MOL) K–28 Miniszterelnökség (ME) Kisebbségi osztály. 1944–R–25 965.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ Magyarország és Horvátország 1942 áprilisában szerződést írt alá „a partizán veszélynek kitett” boszniai magyarok hazatelepítéséről. A szerződés a polgárháború sújtotta Gunja, Vučnjak, Brčko és Bjelina boszniai falvak magyar lakosságát érintette. Az áttelepülők teljes vagyoniukat magukkal vihették. Az áttelepítés 395 családot érintett, 15 552 főt, akiket a magyar kormány a Bácskába, a volt dobrovoljac községekbe, a már korábban oda-telepített bukovinai székelyek közé telepített. **A. Sajti Enikő**: Magyar–horvát államközi kapcsolatok (1941–1944) In.: Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára. Szerkesztette **Krausz Tamás** és **Szvák Gyula**. Pannonica, Budapest, 2003. 9–13.
- ¹¹ MOL A nemzeti kormány miniszterelnökségének iratai. 1944/1945–1949–XIX–A–1–j–XXIII–112–1945. 21.doboz. Sajnos a jelzett melléklet nem volt az iratok között.
- ¹² MOL Külügyminisztérium (KÜM) Békeelőkészítő osztály iratai XIX–J–1–a–IV–109–40 178/Bé.–1945. 55. doboz A kérdésre részletesen lásd: **Matuska Márton**: Vajdaság mártír papjai. In.: S nem törődtek velem, a holnap mit öröl...Források a Délvidék történetéhez 3. Szerkesztette **Csorba Béla**. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1999. 219–221.
- ¹³ MOL KÜM XIX–J–1–a–IV–109–1981/Bé.–1946. 55. doboz
- ¹⁴ MOL KÜM XIX–J–1–k–Jugoszlávia – 16/b–1874/1946. 22. doboz.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ A Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947. Szerkesztette **Feitl István**. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003.
- ¹⁷ **Sulyok Dezső**: A magyar tragédia. I. rész. A szerző kiadása, 1945. 156–157. Grösz érsek naplója 1944–1946. Sajtó alá rendezte: **Török József**. Szent István Társulat, Budapest, é. n. 56. **Ilyés Gyula**: Naplójegyzetek 1929–1945. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 364., 366.
- ¹⁸ **Cseres Tibor**: Vérbosszú a Bácskában. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991. 248. **A. Sajti Enikő**: Döbbenet és hitelesség. *Magyar Napló*, II. évf. 12. sz. 1991. október 4. 36–38.
- ¹⁹ A magyarországi pártok határkérdésre vonatkozó álláspontját részletesen tárgyalja **Romsics Ignác**: Az 1947-es párizsi békeszerződés. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 138–155. A bajai háromszögre vonatkozó területi követeléseket Jugoszlávia hosszú ideig lebegtette, és csak 1946. május 28-án, Tito utolsó moszkvai útja alkalmával került le végleg a napirendről. Mint a tárgyalásokról készült jegyzőkönyvben olvashatjuk: „*Tito elmondta, a jugoszláv kormány úgy döntött, hogy nem fogja felvetni a Magyarországgal szembeni jugoszláv területi követelést (a bajai háromszög tekintetében) a Miniszterek Tanácsában.*” (Azaz a béketárgyalásokon – S. E.) Sztálin erre helyeslően megjegyezte: „*Ha Magyarország békés kapcsolatokra törekszik Jugoszláviával, akkor Jugoszláviának támogatnia kell e törekvéseket.*” A jegyzőkönyvet közli **Mezei Géza** (szerk.): Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949), Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001. 175–178.

- ²⁰ **Csuka János** (1902–1962) a két világháború közötti vajdasági magyar szellemi élet egyik prominens képviselője, a szabadkai Napló (Bácsmezei Napló) egyik vezető újságírója. 1943-tól Budapesten élt, 1945-ben lett a Miniszterelnökség Kisebbségi Osztályának munkatársa. 1949-ben igaztalan politikai vádak miatt elbocsátották állásából. Csak halála után jelenhetett meg *A délvidéki magyarság története 1918–1941* (Püski, Budapest, 1995.) című monográfiája és a *Kisebbségi sorsban. A délvidéki magyarság húsz éve (1920–1940)* Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1996. című tanulmánykötete.
- ²¹ MOL KÜM XIX-J-a-IV-108-71/Bé. 1946.
- ²² A fővádlottak külföldre szökése miatt ítélethozatal nélkül zárult per tárgyalási jegyzőkönyvét közli **A. Sajti Enikő – Markó György**: Ismeretlen dokumentum az 1942. januári délvidéki razzia résztvevőinek peréről 1943. december 4.–1944. január 14. *Hadtörténeti Közlemények*, 1985. 2. sz. 426–456.
- ²³ MOL KÜM XIX-A-1-j-XIII/b-5011-1945. 31. doboz
- ²⁴ MOL XIX-A-83/a. Minisztertanácsi jegyzőkönyv. 1945. április 25. 24. sz. jkv.
- ²⁵ MOL KÜM. Jugoszlávia TÜK 1945–1964 .I. XIX-J-1-j-Jug-29/h -5/pol.-1945. 38. doboz
- ²⁶ MOL KÜM XIX-A-1-n-„Z” 1011–1945., XIX-A-j-XXIII-10817–1946. 2. doboz
- ²⁷ MOL KÜM XIX-A-1-n-„Z” 3518–1946. 7. doboz
- ²⁸ MOL XIX-J-1-a-IV-104-jugoszláv-40171/Bé.–1945. 54. doboz
- ²⁹ MOL KÜM XIX- J-k-Jugoszlávia - 17/d - 31.390 - 1945. 22. doboz.
- ³⁰ MOL KÜM XIX – J – k– Jugoszlávia –16/f–32.338/pol.–1945. 22. doboz
- ³¹ MOL KÜM XIX–J–1–k–Jugoszlávia–16/d–225/pl.–1946. 22. doboz
- ³² Arday Lajos: Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. BIP, Budapest, 2002. 223., valamint Romsics Ignác: i. m. 83.
- ³³ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Knj. 1. 110. sz. irat. 325.
- ³⁴ Zoran Janjetović: A német és a magyar kisebbség kiűzése a Vajdaságból a második világháború végén. Regio, 2003. 1. sz. 103.
- ³⁵ Mr Michael Portmann: Communist Retaliation and Persecution on Yugoslav Territory during and after WWII (1943–1950). Tokovi istorije, 2004. 1–2. sz. 45–74.
- ³⁶ Mr Michael Portmann: i. m. 65., 74.
- ³⁷ Zoran D. Janjetović: Neslovenske nacionalne manjine u Vojvodini krajem Drugoga svetskog rata. In.: Hans Georg Fleck, Igor Graovac (szerk.): Dijalog povjesničara – istoričara 3. Zagreb, 2001. 399.

The “Stepchildren of Communism”: Retaliation against the Hungarian Minority in Délvidék (Vojvodina) – results and question marks raised by the research

This complex study has a multiple function. It attempts to clear up the terminological difference between the terms Délvidék and Vajdaság, gives a survey of the literature on the subject and sums up the research conducted in archives in Hungary. The author of the study makes an attempt to reconstruct on the basis of archival sources: Did Budapest know about the anti-Hungarian retaliations in autumn 1944? Along what routes did the information get there, and what happened to the information once it had reached the Department of national minorities in the Prime ministerial office or Ministry of foreign affairs? She also seeks the answer to the question of why the news of

the retaliation had not given rise to protestation in official circles and was deliberately forced into oblivion. Did Hungary provide, or was Hungary able to provide any kind of protection in the given circumstances to the more than half a million Hungarians in the Délvidék against the authoritarian repression that had befallen them? The answers to these questions notably contribute to the reconstruction of the “true dimensions” of the final showdown against “the enemies of the people”.

Keywords: Vojvodina, Délvidék, number of victims, Hungarian archival sources, Hungarian Ministry of Foreign Affairs, anti-Hungarian retaliations, OZNA, authoritarian repression